

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК СПОСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Сьогодні для України піднесення духовності є особливо актуальним. Система цінностей може слугувати успішному вихованню особистості громадянина за умови, коли виховний процес здійснюватиметься в національному руслі. Це передбачає передусім формування в молодого покоління духовності в контексті національної свідомості й самосвідомості.

Національна самосвідомість є усвідомленням, оцінкою людини (нації) себе як носія національних цінностей, що склалися у процесі історичного розвитку спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної діяльності, що прагне ствердити себе, посісти належне місце серед інших національних спільнот і зробити гідний внесок у цивілізаційний поступ людства [1].

Упродовж тривалого часу державна політика у сфері виховання молоді була спрямована на те, щоб зруйнувати національну самосвідомість, увесь національно-культурний устрій життя українців, спрямувати в забуття історичну пам'ять, знищити українські народні традиції, мораль, мову, побутові звичаї. Нині все це потребує переосмислення національної суті й характеру виховання, відновлення його відповідно до сучасних вимог як цілісної системи, завдяки якій молоде покоління оволодіває досягненнями попередніх поколінь, пізнає соціальний спадок рідного народу, його національний характер, своєрідність способу світосприймання, національний спосіб мислення.

Проблема ціннісної орієнтації сучасної освіти, її гуманістичної спрямованості, відкритості світовій та національній культурі розробляється в наукових дослідженнях багатьох відомих філософів, психологів і педагогів: В.П. Андрущенка, Г.О. Балла, І.Д. Бежа, М.Й. Боришевського, В.С. Возняка, А.Ф. Захарчука, З.С. Карпенко, С.Д. Максименка, В.П. Москальця, А.В. Фурмана, Н.В. Чепелевої, В.М. Чернобровкіна та ін.

Національна самосвідомість виявляється не тільки в здатності етногрупи самовідобразитися, виділяти себе серед інших етнонаціональних утворень, але й у здатності особистості усвідомлювати себе саму в етнопсихологічному просторі, почуватися етнічним суб'єктом, усвідомлювати свої власні етнічні особливості, мати сформоване почуття етнічної ідентичності та етнонаціональні уявлення.

У процесі формування національної свідомості і самосвідомості важливу роль відіграє література як форма культивування національної мови, традиційних норм поведінки, національної етики, зразків національного характеру, світосприймання, національних ідеалів [2].

Теоретичним підґрунтям формуального експерименту стали науково-емпіричні доробки таких сучасних вчених, як С.Д. Литвин-Кіндратюк, Г.В. Локарева, В.П. Москалець, Л.Д. Орбан-Лембрик, Л.Д. Тодорів та ін., які висвітлюють механізми виховного впливу художнього-естетичного змісту мистецтва, зокрема, літератури на різні структури особистості [2; 3; 4; 5; 6].

Формувальний експеримент проводився з метою експериментальної перевірки ефективності художньо-естетичного, ідейно-емоційного впливу творів української літератури та дисциплін українознавчого циклу на національні почуття, думки, цінності, ідеали і тим самим на розвиток національної самосвідомості студентів.

У ході констатувального експерименту ми виявили, що респонденти, безпосередньо пов'язані з вивченням української літератури, мови, української народної творчості, історії і взагалі душі рідної нації, мають вищий рівень розвитку національної самосвідомості, більш емоційне і водночас відповідальне і свідоме ставлення до себе як до носіїв рис і особливостей української нації. Щоб з'ясувати, наскільки аргументовані підстави стверджувати, що переважання високого рівня національної самосвідомості в третій групі досліджуваних викликане саме впливом більш інтенсивного, "задіяного" вивчення української літератури та дисциплін українознавчого циклу, ми провели формувальний експеримент.

Цілеспрямований розвиток національної самосвідомості української молоді вимагає розв'язання наступних завдань: 1) сприяння активному оволодінню студентами матеріальної і духовної культури свого народу; 2) забезпечення умов пізнання психологічних особливостей типових представників нації; 3) поглиблення знання молоді історії свого народу, стимулювання інтересу до історичного минулого та вболівання за майбутнє власної національної спільноти.

До участі в експерименті були залучені досліджувані студенти другої групи з виявленими низьким та середнім рівнями національної самосвідомості. Ми обрали студентів саме цієї групи тому, що, по-перше, серед обов'язкових навчальних дисциплін вони вже вивчили історію світової культури, де одним з розділів є історія української культури (зокрема, літератури), тобто ці студенти підготовлені до сприймання літературних творів; по-друге, за результатами дослідження національної самосвідомості показники в цій групі є проміжними між першою та третьою групами; по-третє, серед респондентів другої групи найбільша кількість представників різних національностей.

Отже, всього у формувальному експерименті взяли участь 60 осіб – по 30 з факультету культури і мистецтва та Інституту іноземної філології. Ми розділили їх на дві змішані рівні підгрупи, обираючи у випадковому порядку таким чином, щоб в обох підгрупах опинилася однакова кількість осіб з середнім та низьким рівнем національної самосвідомості. Першу підгрупу ми умовно назвали експериментальною групою А, другу – експериментальною групою Б (далі просто група А та група Б). Отже, вихідні показники в обох експериментальних групах були розподілені однаково (див. табл. 1).

Таблиця 1

Попередній розподіл показників розвитку національної самосвідомості в експериментальних групах

	Рівні національної самосвідомості (у %)		
	високий	середній	низький
Експериментальна група А	—	87	13
Експериментальна група Б	—	87	13

Проводячи формувальний експеримент, ми керувалися припущенням, що вплив на респондентів одних й тих самих стимулів (творів української літератури та окремі матеріали з українознавчих дисциплін), але з різною інтенсивністю дії, сприймання та інтеріоризації, зумовить певні розбіжності в динаміці національної самосвідомості студентів груп А і Б. А саме: чим інтенсивніший вплив стимулів на почуття, думки, ідеали, цінності респондентів, тим ефективніше він сприятиме розвитку у них національної самосвідомості, що має відбитися у зростанні показників при повторному обстеженні.

Відповідно до завдань формувального експерименту ми розробили *спецкурс* "Україна і українці в літературі та мистецтві". Змістовою спрямованістю спецкурсу була стимуляція у студентів емоційно-чуттєвих, цінніснотворчих і смислотворчих механізмів під час активного засвоєння (інтеріоризації) творів української літератури і мистецтва, що сприяло б усвідомленню ознак, за якими молоді люди мають ідентифікувати себе з представниками своєї національної спільноти: історичного минулого, традицій, звичаїв, обрядів, матеріальної та духовної культури українського народу, національного характеру українців, ментальних особливостей.

У ході формувального експерименту студенти груп А і Б протягом семестру факультативно вивчали даний спецкурс. Для групи А проводилося одне заняття щотижня, для групи Б – одне заняття на два тижні. Крім того, в кожній з груп ми проводили тематичні виховні години академнаставників, які за планом Херсонського державного університету відбуваються також один раз на два тижні. Таким чином, у групі А тривалість спрямованого навчально-виховного впливу складала всього 50 годин, а в групі Б – всього 30 годин (по 2 академічні години кожне заняття, по 1 годині – кураторська). Отже, обидві групи вивчали спецкурс за однаковою програмою, але з різною інтенсивністю. Зазначимо, що в окремих заняттях і годинах академнаставників обидві групи брали спільну (одночасну) участь.

Пропоновані літературні твори та інший *стимульний матеріал респонденти опрацьовували* в різних формах роботи: самостійний пошук та добір творів за певною тематикою; групове читання з коментарями і наступним обговоренням; складання словників рис українського національного характеру; художній аналіз особливостей авторської мови різних творів; психологічний та характерологічний аналіз героїв; інсценування окремих епізодів; декламування українських віршів та прозаїчних уривків; виготовлення національних костюмів, страв; відтворення елементів українських обрядів; написання творів-роздумів й інші. Ми намагалися максимально залучити студентів до емоційної участі в різних формах роботи з літературним матеріалом та під час проведення годин академнаставників, стимулювати їх самостійність у творенні нових життєвих смислів.

По закінченні спецкурсу ми визначили рівень розвитку національної самосвідомості в студентів груп А та Б, повторно використавши методику В.Борисова та Д.Тхоржевського. Отримали наступні результати: в групі А високий рівень національної самосвідомості виявився у 12% осіб, середній – у 81%, низький – у 7% осіб; у групі Б з високим рівнем виявилось 9% респондентів, з середнім – також 81%, з низьким – 10% респондентів.

Щоби простежити динаміку національної самосвідомості, ми порівняли результати студентів експериментальних груп А і Б, які були отримані до і після

Динаміка показників національної самосвідомості в групах А і Б

Групи студентів	Рівні національної самосвідомості (у%)					
	високий		середній		низький	
	до ФЕ	після ФЕ	до ФЕ	після ФЕ	до ФЕ	після ФЕ
А (тривалість ФЕ 50 годин)	—	12	87	81	13	7
Б (тривалість ФЕ 30 годин)	—	9	87	81	13	10

ФЕ – формувальний експеримент

Як бачимо з таблиці, між показниками національної самосвідомості до і після формувального експерименту в групі А та в групі Б є відмінності, тобто спостерігається зростання національної самосвідомості, адже нагадаємо, що до початку формувального експерименту в них не було жодного респондента з високим рівнем національної самосвідомості.

Таким чином, можна зробити висновок про ефективність впливу на національні почуття, думки, цінності, ідеали, національну самосвідомість та ідентичність, а також на громадянські якості студентів таких засобів української літератури, як художньо-естетичний, ідейно-емоційний зміст її прозаїчних та ліричних творів, їх етнічно своєрідна метафоричність, художньо-емоційна виразність української мови, що їх студенти інтеріоризували в ході спеціально організованої активної, позитивно-емоційної діяльності.

Для перевірки ефективності програми та вірогідності всіх відмінностей, які виявилися між показниками груп А і Б в результаті формувального експерименту, а також для визначення значущості інтенсивності впливу змісту спецкурсу в зростанні рівня національної самосвідомості ми застосували математично-статистичні методи, а саме розраховували статистичний критерій t-Стьюдента. Результати, отримані до і після формувального експерименту в групах А і Б, ми порівнювали за критерієм t - Стьюдента для залежних вибірок [128, с.146], а результати між групами А і Б після формувального експерименту ми порівнювали за критерієм t - Стьюдента для незалежних вибірок.

За визначенням t - критерієм для групи А, респонденти якої вивчали спецкурс загальною тривалістю 50 годин, бачимо, що середнє значення показників після формувального експерименту є статистично значуще вищим за середнє значення показників до формувального експерименту з рівнем значущості $p < 0,01$. Отже, маємо зростання національної самосвідомості в групі А на високому статистичному рівні значущості ($p < 0,01$).

В групі Б, респонденти якої вивчали спецкурс загальною тривалістю 30 годин, t - критерій свідчить, що середнє значення показників після формувального експерименту також є статистично значуще вищим за середнє значення показників до формувального експерименту, але з рівнем значущості $p < 0,05$. Таким чином, зростання національної самосвідомості в групі Б є статистично значущим ($p < 0,05$).

Як бачимо, у респондентів обох груп А і Б виявилася позитивна, але не однакова динаміка національної самосвідомості по закінченні формувального експерименту. Для остаточної перевірки вірогідності цих розбіжностей ми порівняли між собою за t - критерієм результати повторного вимірювання національної самосвідомості в групах А і Б. Отже, середнє значення показників після формувального експерименту в групі А статистично значуще вище за середнє значення показників після формувального експерименту в групі Б з рівнем значущості $p < 0,05$. Таким чином, статистично доведено, що зростання національної самосвідомості у респондентів групи А є ефективнішим, ніж у респондентів групи Б, а виявлені відмінності вірогідні на 5% рівні.

Крім того, між показниками національної самосвідомості студентів до й після формувального експерименту в обох групах А і Б існує значна кореляція (в групі А $r = 0,896$, в групі Б $r = 0,859$, в обох групах $r < 0,001$). Це свідчить про те, що чим вищий висхідний рівень національної самосвідомості у респондентів до початку експерименту, тим вищим він буде в них після проведення формувального експерименту.

На нашу думку, виявлений високо статистично значущий кореляційний взаємозв'язок між висхідними та кінцевими показниками національної самосвідомості в обох експериментальних групах також доводить дієвість впливу української літератури та дисциплін українознавчого циклу на розвиток національної самосвідомості респондентів.

Проведений формувальний експеримент та наступна математично-статистична обробка отриманих результатів переконливо довели, що переважання високого рівня розвитку національної самосвідомості в групі студентів – українських філологів, а також зростання цього рівня в експериментальних групах досліджуваних викликані саме впливом інтерактивного, проблемно-пошукового, вчуваного пізнавально-реконструктивного і духовно-катарсичного характеру вивчення української літератури та дисциплін українознавчого циклу.

Зростання обсягу і глибини вивчення української літератури, мови та інших дисциплін українознавчого циклу, посилення національної орієнтації курсів педагогіки, психології, культурології, навчальних спецкурсів та виховної роботи впливають на емоційно-почуттєву, а через них на розумову і морально-ціннісну сфери особистості, чим ефективно сприяють розвитку національної самосвідомості і громадянськості у студентів, навіть у тих осіб, які є представниками інших етнічних спільнот.

Враховуючи специфіку фахової спрямованості професійно орієнтованої вищої освіти, потужним підґрунтям для ефективного розвитку національної самосвідомості слід вважати різні форми позаауочної і виховної роботи зі студентами, зокрема:

- знайомство з життям, суспільно-політичною, науковою, просвітницькою і мистецькою діяльністю відомих представників українського народу минулих часів та сучасності;
- відтворення українських національних звичаїв, традицій, самобутності життя і побуту, етики людських стосунків у таких інтерактивних формах, як самодіяльні театралізовані постановки з самостійним виготовленням українських національних костюмів, літературно-музичні вечори, "козацькі розваги", "українські вечорниці" тощо;
- активна пошукова робота в руслі науково-дослідної краєзнавчої діяльності студентських гуртків;
- активне впровадження інноваційних здобутків сучасних українських науковців і митців під час проходження виробничих практик та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Боришевський М.Й.* Національна самосвідомість у громадському становленні особистості / М.Й. Боришевський. – К.: Беркут, 2000. – 63с.
2. *Локарева Г.В.* Художньо-естетична інформація як засіб виховання учнівської молоді / Г.В. Локарева. // Мистецтво та освіта. – 2006. – № 1. – С.7-11.
3. *Москалець В.П., Юрченко І.В.* Літературно-творча діяльність як засіб особистісного саморозвитку старшокласників / В.П.Москалець, І.В.Юрченко // Проблеми загальної та педагогічної психології. – Ч.3. – К.: Волинські обереги, 2000. – С.105-109.
4. Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження / [за ред. С.Д. Максименка, М.Й. Боришевського]. – К. : "Любіть Україну", 1999. – 317 с.
5. *Савелюк Н.М.* Система ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді як смислове підґрунтя її громадянської свідомості / Н.М. Савелюк // Актуальні проблеми гуманітарної освіти: збірник наукових праць [за заг. ред. Онкович Г.В. та Ломаковича А.М.]. – Київ; Кременець: РВЦ КОГП імені Тараса Шевченка. – 2008. – Вип. 4. – С. 137-143.
6. *Тодорів Л.Д.* Рефлексивні складові самосвідомості та їх розвиток в умовах занять з елементами тренінгу / Л.Д. Тодорів // Практична психологія та соціальна робота – 2003. – № 2-3. – С. 79-86.

Подано до редакції 05.02.2010

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена висвітленню процедури проведення і опису результатів формувального експерименту, спрямованого на розвиток національної самосвідомості шляхом активного оволодіння студентами елементами матеріальної і духовної культури свого народу.

Ключові слова: національна свідомість і самосвідомість, громадянськість, духовність, українська література, розвиток.

В.Ф. Соколова

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК СПОСОБ СОХРАНЕНИЯ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изложению процедуры проведения и описанию результатов формирующего эксперимента, направленного на развитие национального самосознания путём активного овладения студентами элементами материальной и духовной культуры своего народа.

Ключевые слова: национальное сознание и самосознание, гражданственность, духовность, украинская литература, развитие.

V.F. Sokolova

DEVELOPMENT OF STUDENTS' NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS BY MEANS OF UKRAINIAN LITERATURE AS A WAY OF PRESERVING PSYCHIC HEALTH

SUMMARY

The article describes the procedure of conducting and analysis of results of forming experiment aimed at developing national self-consciousness by means of students' active acquiring some elements of material and spiritual culture of their nation.

Keywords: national consciousness and self-consciousness, civicism, spirituality, Ukrainian literature, development.
